

Kultura muzyczna ewangelików
na Śląsku Cieszyńskim
w pierwszej połowie XVIII wieku

T. 1

Rys historyczny z wybranymi materiałami źródłowymi

Zenon Mojżysz

Kultura muzyczna ewangelików
na Śląsku Cieszyńskim
w pierwszej połowie XVIII wieku

T. 1

Rys historyczny z wybranymi materiałami źródłowymi

Seria
Dyskursy sztuk(i) 2

Redaktor serii
Karolina Tomczak

Rada naukowa serii
Justyna Bajda
Irena Dżurkowa-Kossowska
Ryszard Mączyński
Marcin Trzęsiok
Arkadiusz Wojtyła
Bogumiła Mika
Miroslawa Sobczyńska-Szczepańska

Recenzent
Szymon Paczkowski

Spis treści

Część I. Rys historyczny

Wprowadzenie	9
1. Sytuacja źródłowa – stan wiedzy i zakres badań	11
2. Reformacja i kontrreformacja na ziemi cieszyńskiej oraz ich skutki dla kultury muzycznej w Cieszynie	14
3. Sytuacja ewangelików w Księstwie Cieszyńskim na początku XVIII wieku	23
4. Katolicka muzyka religijna w Cieszynie i okolicach w drugiej połowie XVII i na początku XVIII wieku	25
5. Organizacja życia muzycznego cieszyńskiego zboru ewangelickiego	31
5.1. Zbór, pastory i muzycy	31
5.2. Zadania i obowiązki kantora	34
5.3. Zadania i obowiązki organisty	37
6. Kantorzy i organiści Kościoła Jezusowego oraz inne osoby związane z muzyką w latach 1709–1750	39
7. Muzyka i jej zadania	50
7.1. Muzyka w ramach nabożeństw	50
7.2. Muzyka w szkole	53
7.3. Muzyka podczas uroczystości kościelnych i państwowych	55
8. Repertuar i instrumentarium	58
8.1. Pieśni kościelne	58
8.2. Kantaty i arie	61
8.3. Instrumenty kościelne i szkolne	62

Część II. Wybrane materiały źródłowe do historii kultury muzycznej ewangelików cieszyńskich

Wprowadzenie	69
1. Fragmenty ze statutu szkoły, tzw. porządku szkolnego (<i>Schulordnung</i>), dotyczące obowiązków kantora, a także nauczania retoryki, poezji i muzyki	72
2. Wybrane zapisy w księgach rachunkowych i kwity rachunkowe	78

3. Inne dokumenty	110
4. Ilustracje	127
Bibliografia	143
Indeks nazw osobowych	149
Summary	153
Zusammenfassung	155
Streszczenie	157

Indeks nazw osobowych

- Acoluth, Johannes 59
Aconcius, Mikulaš (Nicolaus) 19
Adam Waław; książę cieszyński z rodu Piastów,
syn Waława III Adama 15, 17, 18, 146
Alojzy (Luigi) Gonzaga, św. 28
Augustyn, św. 28
- B**
Bahlcke, Joachim 11, 14, 16, 145, 146
Barabasz, Adam; urzędnik 42
Basicova, Susanne 60
Beeß, Otto Leopod baron von 28
Beyer, Johann Samuel; kompozytor 61, 100, 144
Beyreuther, Erich 145
Biermann, Gottlieb; nauczyciel i historyk 11, 31,
34, 41, 46, 53, 145
Bludowski, Jerzy Fryderyk (Georg Friedrich); kura-
tor zboru 12, 31, 103, 112
Bludowski, Niclas; kurator zboru 112
Brewer; rodzina drukarzy w Lewoczy 60
Buddeus, Johann Franz; profesor 50
Budzyński, Józef 53, 145
- C**
Canabius, Christian; organista 19
Chirak, Waław; nauczyciel 45
Chruzik, Johann; kalikant 49
Ciompa-Wucka, Grażyna 12, 147
Cundisius (Kuntze), Johann; wydawca 59
Czyż, Renata 11, 20, 146, 147
- D**
Dobias, Matthias; kalikant 49
Dohna, Karol (Karl) Hannibal von; margrabia 18
- E**
Eisfarth; uczeń 54
Elemér, Mályusz 40, 146
Elżbieta Lukrecja (Elisabeth Lukretia); księżna cie-
szyńska z rodu Piastów, córka Adama Waława
20, 21
Estreicher, Karol 45, 58, 59, 145
Ettrich, Joseph; organista 29
- F**
Fabri (Fabry), Andreas; nauczyciel i kantor 33, 34,
39, 42, 44–45, 48, 61, 62, 69, 70, 86–107, 113,
123, 133, 134, 139, 147
Fabri (Fabry, Fabrie), Johann Ehrgott; kantor, syn
Andreasa 33, 34, 39, 45, 48, 108, 112, 122,
140
Fabri, Bohumila Beata; córka Andreasa 46
Fabri, Eusebia Gottlieba; córka Andreasa 46
Fabri, Ewa Katarzyna (Eva Catharina); żona Andre-
asa 45, 46, 124–126, 139, 142
Fabri, Gottlieb (Bohumil); syn Andreasa 45
Fabri, Johann Christian; syn Andreasa 45
Fabri, Johann Glaubegott Leberecht; pastor, syn
Andreasa 46
Fabri, Johann Glaubegott Leberecht; syn Andre-
asa 46
Fabri, Renata Gottloba; córka Andreasa 45
Feldmann, Fritz 15, 145
Ferber, Georg Nicolaus; organista 39, 47
Ferdynand (Ferdinand) II; cesarz z dynastii Habs-
burgów 18
Ferdynand (Ferdinand) III; cesarz z dynastii Habs-
burgów 20
Ferdynand (Ferdinand) IV; cesarz z dynastii Habs-
burgów 20
Flauß, Wentzel Leopold; kantor 30
Fragstein, Carl Leopold von; kurator zboru 112,
122, 126
Franciszek I (Franz I Stephan) Lotaryński; ce-
sarz 56
Franciszek Borgiasz (Francisco de Borja y Aragón),
św. 28
Franciszek Ksawery (Francisco de Xavier), św. 28
Franek, Józef 27, 145
Freylinghausen, Johann Anastasius; teolog 60, 145
Fryderyk (Friedrich) August I; elektor saski i król
polski (jako August II) z rodu Wettynów 17,
23
Fryderyk (Friedrich) August II; elektor saski i król
polski (jako August III) z rodu Wettynów 17

- Fryderyk (Friedrich) V; elektor Palatynatu 19
 Fryderyk Wilhelm (Friedrich Wilhelm); książę cieszyński z rodu Piastów, syn Adama Waława 18, 20
- G**
 Gabrieli, Andrea; organista i kompozytor 15
 Gabrieli, Giovanni; organista i kompozytor 15
 Gabryś, Marcin 12, 54, 145
 Galle, Anna Rosina; żona Balthasara 46
 Galle, Balthasar; muzyk kościelny 39, 46, 62, 85, 92, 94
 Galle, Maria Elisabeth; córka Balthasara 46
 Gallus (Handl), Jacobus (Jacob); kompozytor 15
 Garthoff, David Heinrich; oboista, organista i kompozytor 61, 95, 134
 Gawron, Jan (Johann); zakrystian 39, 40, 43, 83, 111, 112, 131
 Geffcken, Johannes 60, 145
 Goczałkowski (Gottschalkowsky) z Goczałkowic, Adam Waław; baron 28
 Gojniczek, Waław 10–12, 14–16, 20, 27, 35, 53, 54, 145–147
 Greupner, Georg; sekretarz 54, 58, 60, 89
 Grim, Tomáš 43, 145
 Grimm, Jacob 90
 Grimm, Wilhelm 90
 Grudecki (Grudezki), Michael; śpiewak 39, 43, 84
 Guion, David M. 46, 145
 Guretzki von Kornitz, Nicolaus; kurator zboru 31
 Gürtler, Georg; kantor 33, 39–44, 78, 79, 82, 84, 110–112, 130, 131
 Güssaw, Friedrich 59
 Gustaw Adolf; król szwedzki 19
- H**
 Haase, Theodor Karl; teolog i pastor 53, 145
 Harasimowicz, Jan 10, 145
 Hartmann, Michal 59
 Hennicke, Christoph; nauczyciel i rektor szkoły 48
 Hensels, Johann Adam 145
 Hentschel, Christian; pastor 40, 82
 Herden, Johannes 59
 Hert, George (Georg); kalikant 49, 84
 Hoffmann-Erbrecht, Lothar 15, 145
 Hünefeld, Andrzej (Andreas) 58
- J**
 Jadwiga, św. 28
 Jan Nepomucen, św. 28
 Jež, Radim 14, 146
 Jež, Tomasz 27, 146
 Józef (Joseph) I; cesarz z dynastii Habsburgów 9, 23, 24
 Józef (Joseph) II; cesarz z dynastii Habsburg-Lothringen, syn Marii Teresy 24, 48, 56
 Jungnitz, Joseph 22, 25, 147
- K**
 Kaczmarek, Ryszard 11, 14, 16, 145
 Kaláb, Jiří 43, 146
 Kalina, Leszek 22, 146
 Karol Austriacki (Karl von Österreich); arcyksiążę, biskup wrocławski 18
 Karol (Carl) VI; cesarz z rodu Habsburgów 24, 56, 57, 105, 137
 Karol (Carl) XII; król szwedzki 23
 Karpentny, Joseph; kalikant 49
 Karwinski (Karwinsky), Johann von 122
 Kaszper, Roman 44, 146
 Keuchenthal, Johann; teolog i wydawca 60
 Klawitter, Willy 41
 Kleych, Wacław (Václav); wydawca 59
 Klippel, Mattheus 59
 Knoch, Johann Jacob; nauczyciel i organista 39, 47, 63, 103, 104, 112–114, 117, 135, 136
 Koch, Eduard Emil 59, 146
 Kochanowska, Ewa 16, 146
 Konstantyn Wielki; cesarz rzymski 28
 Koulhaas, Johann George; kantor i nauczyciel 88
 Krämer, Simon; szewc 60
 Krünitz, Johann Georg 90
- L**
 Lakota, Adam; organista 29
 Larisch, Henryk Ferdynand (Heinrich Ferdinand) baron von 28
 Lasso (Lassus), Orlando di; kompozytor 15
 Leopold II; cesarz z dynastii Habsburg-Lothringen, syn Marii Teresy 56
 Leopold Johann; arcyksiążę austriacki, syn Karola VI 56
 Leopold Józef (Joseph); książę lotaryński, ojciec cesarza Franciszka I 56
 Lichnok, Christoph 93, 96, 99
 Lichnowsky auf Treppeln, T. von 60
 Liechtenstein, Karol (Karl) von; książę opawski i karniowski 18
 Loesche, Georg 145
 Logau, Gottfried; kurator zboru 112, 117
 Louge, David; lekarz 112
 Loyola Ignacy (Iñigo López de Oñaz y Loyola), św. 28
 Lyszczyzna, Jacek 16, 147
- M**
 Machej, Anna 17, 146
 Maciej (Matthias); cesarz z rodu Habsburgów 18
 Majzner, Rafał 16, 146
 Małysz, Bohdan 44, 146
 Mansfeld, Peter Ernst II von; hrabia, dowódca wojskowy 18
 Maria Teresa (Maria Theresia); cesarzowa z rodu Habsburgów 24, 56, 108
 Markłowska, Helena Katarzyna; patrz: Nigrini, Helena Katarzyna, *de domo* Markłowska

- Marklowski z Żebraczy i Pernsteinu, Erdmann
Adam Krzysztof; pan na Grodźcu 56
- Marklowski z Żebraczy, Joachim 42
- Marklowsky; uczeń 54
- Mattheson, Johann; kapelmistrz, kompozytor i teoretyk muzyki 32, 146
- Matzura, Georg; kalikant 49
- Mazur, Willim; kalikant 49, 84
- Mesitzius, Paul 40
- Metasch, Frank 21, 146
- Meusel, Johann Georg von 48, 146
- Meyer, Dietrich 145
- Meyer, Gerhard 145
- Meyer-Hickel, Gudrun 145
- Michejda, Karol 11, 24, 31, 146
- Miklós, Asztalos 40, 42, 44, 146
- Mizia, Jan (Johann); kupiec 83, 111, 112
- Moebius, Anna Maria, *de domo* Woszczycka; żona Augusta 41
- Moebius, August (Augustus); nauczyciel i organista 33, 39–43, 81, 129
- Mojżysz, Zenon 16, 56, 60, 146
- Monte, Philippe de; kompozytor 15
- Morawitzky; uczeń 54
- Müller, Joseph Theodor 145
- Muthmann, Johann; pastor 31, 32, 40, 43, 50, 52, 53, 78, 81, 86, 110, 143, 144
- N**
- Nigrini, Christian Gottfried; syn Jonasa
- Nigrini, Daniel Gottlob; syn Jonasa 42
- Nigrini, Elias Gottlieb (Theophil); syn Jonasa 42
- Nigrini, Ewa (Ewa Barabaszowa); żona Jonasa 42
- Nigrini, Joanna Katarzyna; córka Jonasa 42
- Nigrini, Johann Maximilian; syn Jonasa 42
- Nigrini, Jonas; nauczyciel, organista i kantor 34, 39, 41–44, 47, 82
- Nigrini, Helena Katarzyna, *de domo* Marklowska; żona Jonasa 42
- O**
- Oppersdorff, Jerzy (Georg III) von; starosta krajowy ks. głogowskiego 18
- Oszczanowski, Piotr 10, 145
- Otto, Gottlieb Friedrich 59, 146
- P**
- Paczyński, Adam Waclaw hrabia z Tęczyna; starosta ziemski 27
- Palestrina, Giovanni Pierluigi da; kompozytor 15
- Panic, Idzi 15, 27, 145, 146
- Patzelt, Herbert 11, 41, 43, 44, 50, 52, 146
- Pelhžim von Trzenkowitz, Wenzel; kurator zboru 31
- Pelikan, Leopold; organista 30
- Peter, Anton 146
- Petschel (Petschely, Petschelius), Johann Gottfried; pastor i wydawca 90
- Pindur, David 20, 146
- Plachta, Bodo 41, 146
- Platani, Maciej (Matthias); pastor 49, 84
- Polockkowa, Barbara 19, 146
- Pośpiech, Remigiusz 15, 146
- Printz, Wolfgang Caspar; kantor, kompozytor i teoretyk muzyki 54, 55, 146, 147
- Prochartschik, Johann; kalikant 49
- Promnitz, Erdmann I von 54
- Promnitz, Erdmann II von 54
- Pronay, Gabriel 43
- Pruchenski; organista 39, 80, 81
- R**
- Radda, Karl 11, 147
- Reinecker, Johann Friedrich 33
- Rosteck und Goldmannsdorf, Bernhard Wenzel von 34, 46, 54, 139
- Rott, Dariusz 16, 147
- Rudolf (Rudolph) II; cesarz z rodu Habsburgów 17, 18
- S**
- Sachsen-Lauenburg, Sydonia Katarzyna (Sydonie Katharina) von; księżna cieszyńska, żona Wacława III Adama 15, 50, 51
- Sarkander, Mikołaj; proboszcz opawski 17
- Saul; król żydowski 28
- Schelle, Johann; kantor i kompozytor 61, 90
- Scherschnik (Szersznik), Leopold Jan; ksiądz i nauczyciel 27, 147
- Schimrack (Šimbracki), Johann (Jan); kompozytor 45
- Schimrack, Johann; organista 45
- Schmeling, Adolf Bogusław 12, 109
- Schmidt, Arthur 16, 22, 147
- Schmidt, Gottfried; pastor 82
- Schreyer; ślusarz 63, 109
- Schwedler, Johann Christoph; teolog, pastor i poeta 59
- Schwenck, Lorentz; wydawca 59
- Serwatius, Michał; pastor 21
- Siwek, Zbigniew 22, 146
- Škarpová, Marie 59, 147
- Skrbensky, Maximilian Bernhard; kurator zboru 31, 112
- Skrbenski, Rudolf von; kurator zboru 112
- Smarzowski; rzemieślnik 63
- Sobek, Ferdinand Heinrich; kurator zboru 31
- Sowa, Fabian; stolarz 103
- Spratek, Daniel 11, 20, 146, 147
- Spyra, Janusz 15, 20, 21, 27, 53, 145, 147
- Stanisław Kostka, św. 28
- Steinberger, Johann Georg 41
- Steinmetz, Adam; pastor 43
- Straus; uczeń 54
- Student (alias Piekarz), Jan; pełniący obowiązki kantora w Cieszynie 39, 43, 44, 84

- Sunnegh, Julius Gottlieb von; pan na Bielsku 12, 34, 54
Sztuchlik, Jolanta 12, 147
- T**
Thielisch, Catharina, *de domo* Henicke; żona Martina 48
Thielisch, Johann Christian; syn Martina, pastor 48
Thielisch, Johanna Gottlieba; córka Martina 48
Thielisch, Martin; nauczyciel i organista 33, 39, 47, 48, 63, 105, 106, 108, 112, 117–124, 138, 143
Thielisch, Sophia Christiana Elisabetha; córka Martina 48
Trzanowski (Tranovský, Transcius), Jerzy (Juraj, Georg); pastor i pisarz 22, 60, 147
Tschammer, Bogumił Rudolf; prawnik, fundator biblioteki 12, 16, 19, 22, 54, 60, 61, 145, 146, 147
Türk, Daniel Gottlob; organista, kompozytor i teoretyk muzyki 37, 147
- W**
Wacław III Adam; książę cieszyński z rodu Piastów 14, 15, 50, 51, 147
Wagner, Oskar 147
Wagner, Richard Ernst 22, 147
Wallenstein, Albrecht von; książę Friedlandu i Żagania, dowódca wojskowy 20
Wantuła, Andrzej 50, 51, 147
Wencelius, Lucas; pastor 16
Wilamowski (Willmowsky), Hans Leopold 112, 126
Wilhelm, św. 28
Wisłocki, Marcin 10, 145
Wolański, Andrzej 56, 60, 146
Worbs, Erika 45, 147
Woszczycki z Woszczyc, Franciszek Fryderyk 41
Woynar, Jakub; kalikant 49
- Z**
Zasadius (Sassadius), Samuel Ludwik (Ludwig); pastor 43, 46, 126
Zawada, Ernest 16, 146
Zieliński, Tadeusz J. 11, 31, 146, 147
- Ż**
Żierowsky von Żierowa, Johann Georg; kurator zboru 31, 89

Zenon Mojżysz

Musical culture of Lutherans in Cieszyn Silesia in the first half of the 18th century

Vol. 1
Historical outline

Summary

The year 1709 brought great changes to the cultural landscape of Cieszyn Silesia. As a result of the turmoil in European politics, the time of brutal Counter-Reformation ended in this land, and the Lutheran congregation in Cieszyn was reactivated. At the same time local Protestants immediately began construction of a new, huge church: the Church of Jesus, and opened the church's Latin school. In a short time, Cieszyn advanced to the rank of the most important center of Lutheran culture in this part of the Habsburg dominion.

One of the most visible manifestations of that culture was music. Two short but impressive vocal-instrumental pieces were performed as early as the ceremony of laying the cornerstone of the new church in October, 1710. Despite the difficult conditions – the stone church did not yet exist and the services were held in a provisional wooden building – the new cantor, Georg Gürtler, took care of the musical aspect of the services from the very beginning. The works from the years 1710–1713 stored in the church archives are mostly solo cantatas, anonymous (with the exception of one work by G.B. Bassani), which were brought to Cieszyn from Wrocław and adapted to the local needs. Already at that time, due to the language specificity of the Cieszyn, it was customary to engage two cantors: a German and a Czech/Polish one. These cantors were officially employed as school teachers, and one of them performed the task of the organist.

A particular intensification of musical activity can be observed in the 1720s when the office of the cantor was held by Andreas Fabri from Spiš and the organist was his compatriot Jonas Nigrini. The performance capabilities of the ensemble of the Church of Jesus, whose members were mostly pupils of the Latin school, increased significantly at that time. In the cantatas of that period, in addition to soloists, the choir appears. The instrumental ensemble was also expanded – apart from string instruments of various sizes, it included oboes, bassoons, trombones, trumpets and timpani. Moreover, cantor Fabri took care to expand the repertoire. It is known that he brought to Cieszyn yearbooks of cantatas by J. Schelle, D.H. Garthoff, as well as works by J.S. Beyer. Most likely he was also the composer of some of the pieces of local provenance preserved to this day.

In addition to Sunday and holiday services, the ensemble participated in various state and dynastic celebrations. In the church archives there are records of services commemorating coronations, births of heirs to the throne, military victories and others. Other occasions that required special musical setting were school celebrations. We know of at least six such events which included elaborate *actus oratoriae*, combining musical and verbal elements. The largest one took place in 1725 on the occasion of the opening of a new school building.

Unfortunately, the following two decades were a period of stagnation and gradual reduction of the musical activity of the church. The expulsion of the most active pastors from Cieszyn in 1730 under the pretext that they promoted pietism had far-reaching consequences: the number of churchgoers and school students decreased significantly, and the church got into financial troubles. The preserved accounts from that period show, among other things, a drastic reduction of all expenses on music. The elaborate celebrations of school festivals stopped, and due to the lack of qualified students, hired musicians had to be used on other occasions. To the distress of the organists, the church organ also deteriorated considerably, and it had to be repaired numerous times.

The previously adopted model of musical activity was finally abandoned at the end of the 1740s. After the resignation of Johann Ehrgott Fabri (Andreas' son) as cantor in 1749, no successor could be found

despite numerous attempts. In time, organist Martin Thielisch took over as cantor and remained in this post until his death in 1775.

This first volume is devoted to the presentation of the musical activity of the Cieszyn church in the years 1709–1750 in its historical context. Moreover, it contains a selection of the most important related documents on this topic from the archives of the Evangelical-Augsburg parish in Cieszyn. Volume two will include an edition of the preserved vocal-instrumental works of that time from the repertoire of the Jesus Church.

Zenon Mojżysz

Musikkultur der Lutheraner im Teschener Schlesien in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts

Vol. 1
Historischer Überblick

Zusammenfassung

Das Jahr 1709 brachte große Veränderungen in der kulturellen Landschaft des Teschener Schlesiens. Dank einiger Turbulenzen in der europäischen Politik kam hier die Zeit der brutalen Konterreformation zu einem Ende – die lutherische Gemeinde in Teschen konnte reaktiviert werden. Gleichzeitig begannen die hiesigen Protestanten mit dem Bau einer neuen, riesigen Kirche: der Jesus-Kirche und öffneten eine evangelische Lateinschule. In einer relativ kurzen Zeit wurde Teschen zu einem der wichtigsten Zentren der protestantischen Kultur in diesem Teil des Habsburger Herrschaftsgebiets.

Einer der sichtbarsten Aspekte dieser Kultur war Musik. Bereits bei der Grundsteinlegung der neuen Kirche im Oktober 1710 wurden zwei kurze, aber eindrucksvolle vokal-instrumentale Stücke aufgeführt. Trotz der schwierigen Bedingungen – eine gemauerte Kirche gab es noch nicht und die Gottesdienste fanden in einem provisorischen Holzbau statt – kümmerte sich der neue Teschener Kantor Georg Gürtler von Anfang an um eine entsprechende musikalische Ausgestaltung der Gottesdienste. Bei den im Kirchenarchiv aufbewahrten Werken aus den Jahren 1710–1713 handelt es sich hauptsächlich um Solokantaten, meist anonym (mit Ausnahme eines Werkes von G.B. Bassani), die aus Breslau nach Teschen gebracht und den örtlichen Bedürfnissen angepasst wurden. Schon damals war es aufgrund der sprachlichen Verhältnisse in der Teschener Gemeinde üblich, zwei Kantoren zu beschäftigen: einen deutschen und einen tschechisch-polnischen. Diese Kantoren wurden offiziell auch als Schullehrer angestellt, und einer von ihnen übernahm dabei die Aufgaben des Organisten.

Eine bemerkenswerte Intensivierung der musikalischen Tätigkeit erfolgte in den 1720er Jahren, als gleichzeitig Andreas Fabri aus der Zips als Kantor und sein Landsmann Jonas Nigrini als Organist tätig waren. Die aufführungspraktischen Möglichkeiten der Kapelle der Jesus-Kirche (bestehend hauptsächlich aus den Schülern der hiesigen Lateinschule) stiegen damals beträchtlich an. In den Besetzungen der Kantaten aus dieser Zeit findet man neben Vokalsolisten auch den Chor. Dazu wurde das Instrumentalensemble weiter ausgebaut - abgesehen von Saiteninstrumenten unterschiedlicher Größe umfasste es auch Oboen, Fagotten, Posaunen, Trompeten und Pauken. Kantor Fabri war zudem darauf bedacht, das Repertoire ständig zu erweitern. Man weiß, dass er unter anderem Kantatenjahrgänge von J. Schelle, D.H. Garthoff sowie Werke von J.S. Beyer nach Teschen bestellte. Es ist auch sehr wahrscheinlich, dass einige der bis heute erhaltenen Musikstücke Teschener Provenienz von ihm selbst komponiert wurden.

Die Aufgaben des Musikensembles umfassten neben der Ausgestaltung von Sonn- und Festtagsgottesdiensten auch die Umrahmung diverser Feierlichkeiten zu staatlich-dynastischen Anlässen. Im Kirchenarchiv findet man Aufzeichnungen über Festlichkeiten zu Krönungen, Geburten von Thronfolgern, anlässlich militärischer Siege und ähnlichen. Auch die Schulfeste galten als Anlässe, die einen besonderen musikalischen Rahmen erforderten. Man weiß von mindestens sechs solchen Festivitäten, mit großzügig angelegten, sprachlich-musikalischen *actus oratoriae*. Das größte Fest dieser Art fand im Jahre 1725 anlässlich der Eröffnung eines neuen Schulgebäudes statt.

Leider waren die folgenden zwei Jahrzehnte eine Zeit der Stagnation und des allmählichen Rückgangs der musikalischen Aktivität der Gemeinde. Die im Jahr 1730 erfolgte Vertreibung der aktivsten Pastoren aus Teschen (wofür man ihre pietistische Gesinnung zum Vorwand nahm) hatte weitreichende Folgen: die Zahl der Gottesdienstbesucher und der Schüler ging deutlich zurück, und die Kirche geriet in finanzielle Schwierigkeiten. Die erhaltenen Rechnungen aus dieser Zeit zeigen unter anderem eine drastische Reduzierung aller Ausgaben für Musik. Das aufwendige Feiern von Schulfesten wurde eingestellt und bei anderen Gelegenheiten

musste man mangels entsprechend qualifizierter Schüler auf bezahlte Musiker von außen zurückgreifen. Zum Leidwesen der Organisten verschlechterte sich auch der Zustand der Kirchenorgel erheblich, weswegen sie mehrmals repariert werden musste.

Das Ende der 1740er Jahre brachte auch die endgültige Abkehr vom bisher praktizierten Modell der musikalischen Tätigkeit. Nach dem Rücktritt von Kantor Johann Ehrgott Fabri (Sohn von Andreas) von seiner Stelle im Jahr 1749 konnte man trotz zahlreicher Versuche keinen Nachfolger mehr finden. Im Laufe der Zeit übernahm der Organist Martin Thielisch die Aufgaben des Kantors und verblieb in diesem Amt bis zu seinem Tod im Jahr 1775.

Dieser erste Band konzentriert sich auf die Darstellung des Musiklebens der Teschener Gemeinde in den Jahren 1709–1750 in seinem historischen Kontext. Darüber hinaus enthält er eine Auswahl der wichtigsten relevanten Dokumente zu diesem Thema aus dem Archiv der Evangelisch-Augsburgischen Gemeinde in Teschen. Band zwei enthält eine Edition der erhaltenen vokal-instrumentalen Werke aus dem damaligen Repertoire der Jesus-Kirche.

Zenon Mojżysz

Kultura muzyczna ewangelików na Śląsku Cieszyńskim w pierwszej połowie XVIII wieku

T. 1

Rys historyczny z wybranymi materiałami źródłowymi

Streszczenie

Rok 1709 przyniósł wielkie zmiany w krajobrazie kulturowym Śląska Cieszyńskiego. Na skutek zawirowań w polityce europejskiej zakończył się na tych ziemiach czas brutalnej kontreformacji, a w Cieszynie reaktywano zbor luterński. Miejscowi protestanci natychmiast rozpoczęli budowę nowego, ogromnego kościoła: Kościoła Jezusowego, oraz otworzyli przykościelną szkołę łańską. W krótkim czasie Cieszyn awansował do rangi najważniejszego ośrodka kultury luterńskiej w tej części władztwa Habsburgów.

Jednym z najbardziej widocznych przejawów tej kultury stała się muzyka. Już uroczystość położenia kamienia węgielnego pod nowy kościół w październiku 1710 r. uświetniono wykonaniem dwóch krótkich, lecz efektownych utworów wokalnie-instrumentalnych. Mimo trudnych warunków lokalowych – murowany kościół jeszcze nie istniał, a nabożeństwa odbywały się w prowizorycznej budowlu drewnianej – nowy cieszyński kantor, Georg Gürtler, od początku dbał o odpowiednią oprawę muzyczną nabożeństw. Przechowywane w archiwum kościelnym utwory z lat 1710–1713 to głównie solowe kantaty, w większości anonimowe (z wyjątkiem jednego dzieła G.B. Bassaniego), które zostały do Cieszyna sprowadzone z Wrocławia i dostosowane do lokalnych potrzeb. Już wówczas, z uwagi na specyfikę językową zboru cieszyńskiego, zwyczajem stało się angażowanie dwóch kantorów: niemieckiego i czesko-polskiego. Kantorzy ci formalnie zatrudnieni byli też jako nauczyciele szkolni, do tego jeden z nich pełnił zadania organisty.

Szczególne nasilenie działalności muzycznej zaobserwować można w latach dwudziestych XVIII w., kiedy urząd kantora sprawował pochodzący ze Spiszu Andreas Fabri, a organistą był jego rodak Jonas Nigrini. Możliwości wykonawcze kapeli Kościoła Jezusowego, której członkami byli przeważnie uczniowie przykościelnej szkoły łańskiej, znacznie wówczas wzrosły. W obsadach kantat z tego czasu obok solistów występuje chór. Rozbudowano też zespół instrumentalny - w jego skład, oprócz różnej wielkości instrumentów smyczkowych, wchodziły m.in. oboje, fagoty, puzony, trąbki czy kotły. Kantor Fabri zadbał również o rozszerzenie repertuaru. Wiadomo, że sprowadzał do Cieszyna roczniki kantat J. Schellego, D.H. Garthoffa, a także utwory J.S. Beyera. Jest też wielce prawdopodobne, że to właśnie on był kompozytorem części zachowanych do dziś utworów cieszyńskiej proveniencji.

Prócz uświetniania niedzielnych i świątecznych nabożeństw kapela muzyczna brała udział w różnych celebracjach o charakterze państwowo-dynastycznym. W archiwum kościelnym zachowały się wzmianki o świętowaniu koronacji, narodzin następców tronu, zwycięstw militarnych i in. Okazjami wymagającymi specjalnej oprawy muzycznej były też uroczystości szkolne. Wiadomo o co najmniej sześciu takich wydarzeniach, zawierających rozbudowane *actus oratoriae*, łączące elementy muzyczne i słowne. Największa taka uroczystość miała miejsce w roku 1725 na okoliczność otwarcia nowego budynku szkoły.

Niestety, kolejne dwie dekady to okres zastoju i stopniowego ograniczania aktywności muzycznej zboru. Wydalenie z Cieszyna najbardziej aktywnych pastorów w roku 1730 pod pretekstem propagowania przez nich pietyzmu miało daleko idące konsekwencje: zmniejszyła się znacznie liczba uczestników nabożeństw oraz uczniów szkoły, a zbor popadł w tarapaty finansowe. Zachowane rachunki z tego okresu wskazują m.in. na drastyczną redukcję wszelkich wydatków na sprawy muzyczne. Zrezygnowano z hucznego obchodzenia uroczystości szkolnych, a przy innych okazjach wobec braku odpowiednio wykwalifikowanych uczniów musiano posiłkować się muzykami najemnymi. Ku utrapieniu organistów znacznie pogorszył się też stan organów kościelnych, które wielokrotnie poddawać trzeba było różnym naprawom.

Koniec lat czterdziestych przyniósł ostateczną rezygnację z wypracowanego wcześniej modelu działalności muzycznej. Po dymisji Johanna Ehrgotta Fabriego (syna Andreasa) z funkcji kantora w roku 1749

pomimo wielu starań nie udało się znaleźć następcy na jego miejsce. Z biegiem czasu zadania kantora przejął organista Martin Thielisch, który pozostał na tej posadzie do swej śmierci w roku 1775.

Niniejszy, pierwszy tom opracowania został poświęcony przedstawieniu działalności muzycznej zboru cieszyńskiego w latach 1709–1750 w jej kontekście historycznym. Zawiera też wybór najważniejszych dokumentów na ten temat z Archiwum Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Cieszynie. W tomie drugim zamieszczona zostanie edycja zachowanych utworów wokalnoinstrumentalnych z ówczesnego repertuaru Kościoła Jezusowego.

Na okładce: List kantora Georga Gürtlera drugiej połowy kwietnia 1715 r. (do Johanna Muthmanna?) z prośbą o wsparcie finansowe (w APEAC, sygn. 608)

Na stronie działowej cz. I: List Ewy Katarzyny Fabri z początku grudnia 1749 r.: prośba o przyznanie mieszkania wdowiego, strona verso (w APEAC, sygn. 256)

Na stronie działowej cz. II: List kantora Georga Gürtlera do Johanna Muthmanna z dnia 11.05.1715 r., strona verso (w APEAC, sygn. 608)

Redaktor Barbara Konopka

Redakcja techniczna Małgorzata Pleśniar

Korekta Marzena Marczyk

Łamanie Edward Wilk

Redaktor inicjujący Przemysław Pieniążek

Nota copyrightowa obowiązująca do 31.12.2022:

Copyright © 2021 by Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Wszelkie prawa zastrzeżone

Sprzymyamy otwartej nauce. Od 1.01.2023 publikacja dostępna na licencji Creative Commons

Uznanie autorstwa-Na tych samych warunkach

4.0 Międzynarodowe (CC BY-SA 4.0)

Wersja elektroniczna zostanie opublikowana w formule wolnego dostępu w Repozytorium Uniwersytetu Śląskiego www.rebus.us.edu.pl

 <https://orcid.org/0000-0002-0460-1474>

Mojżysz, Zenon

Kultura muzyczna ewangelików na Śląsku

Cieszyńskim w pierwszej połowie XVIII wieku.

T. 1, Rys historyczny z wybranymi materiałami

źródłowymi / Zenon Mojżysz. Wydanie I. -

Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego,

2021. - (Dyskursy sztuk(i) ; 2)

<https://doi.org/10.31261/PN.4023>

ISBN 978-83-226-3875-0

(wersja drukowana)

ISBN 978-83-226-3876-7

(wersja elektroniczna)

ISSN 2719-941X

Wydawca

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice

www.wydawnictwo.us.edu.pl

e-mail:wydawnictwo@us.edu.pl

Druk i oprawa:

Volumina.pl Daniel Krzanowski

ul. Księcia Witolda 7-9

71-063 Szczecin

Wydanie I. Liczba arkuszy drukarskich: 20,0. Liczba arkuszy wydawniczych: 12,5.

Publikację wydrukowano na papierze Sora Matt Arte 100 g. PN 4023 Cena 44,90 zł (w tym VAT).